

(отв. ред.), З. В. Удальцова (отв. ред.) и др.]. – М. : Наука, 1992. – С. 85–111.,

16. Церковне бачення «Русского мира» [Інтерв'ю зі Святійшим Патріархом Кирилом]. // Фундаментальна бібліотека МДУ ім. М. В. Ломоносова. – 3 листопада 2009 року. – [Электронный ресурс. – <http://www.patriarchia.ru/db/text/927567.html>

Діана Чувашова (Київ)

УЯВЛЕННЯ ПРО НЕЧИСТУ СИЛУ В ПРАВОСЛАВ'І І КАТОЛИЦИЗМІ

В публікації розкривається феномен уявлень про нечисту силу в православ'ї та католицизмі. Аргументована необхідність розгляду явища як міждисциплінарний синтез робіт з релігієзнавства, філософії, теології, міфології, культурології, історії та етнопсихології. Розглядаються погляди західних фахівців та стан розробленості проблеми в Україні. Аналітичний огляд літератури з досліджуваної проблематики дозволив виділити структурні елементи демонології. Автором відмічена подібність уявлень про нечисту силу в православ'ї та католицизмі, що підтверджують висновки досліджень широковідомих фахівців.

Ключові слова: міфологія, язичництво, нечиста сила, відьма, диявол, сатана, католицизм, православ'я, екзорцизм, інквізиція, сектантство.

Diana Chuvashova

THE IDEA OF EVIL SPIRITS IN ORTHODOXY AND CATHOLICISM

This publication revealed the phenomenon of representations of evil spirits in Orthodoxy and Catholicism. The necessity of consideration of the phenomenon as an interdisciplinary synthesis of work on religion, philosophy, theology, mythology, culture, history and ethnic psychology. Consider the views of Western experts and the state of the problem in Ukraine. Analytical review of the literature on the problems investigated allowed to select the structural elements of demonology. The author noted the similarity of representations of evil spirits in Orthodoxy and Catholicism, confirming the conclusions of well-known experts.

Keywords: mythology, paganism, devil, witch, devil, satan, Catholicism, Orthodoxy, exorcism, the Inquisition, sectarianism.

Актуальність та дослідженість проблеми. Інформаційний простір сучасної України характеризується специфічним онтологічним статусом

наявності надприродних сил, явищ, магічних ритуалів, демонічних осіб тощо. Наукова думка не може локально розглянути так звану «сучасну міфологію», адже це явище утворилося не на порожньому місці, оскільки має свою прадавню історію, яка, в свою чергу, заслуговує на глибоке дослідження. Уявлення про нечисту силу в слов'янській та європейській культурі сформувалися на основі древніх язичницьких міфів. Означеним аспектам присвячені дослідження видатних філософів та культурних діячів (Платон, М. Вебер, К. Г. Юнг, Ф. Вольтер, Д. Дідро, Ш. Монтеск'є, А. Кун, М. Мюллер, Дж. Фрейзер, Леві-Брюль, З. Фрейд, Є. Фромм, Б. Фонтенель та ін.) Ключовими для усвідомлення слов'янської міфології стали праці А. Н. Афанасьєва, Ф. І. Буслаєва, О. Воропай, М. С. Грушевського, М. І. Костомарова, А. Кульчицького, С. В. Максимова, А. А. Потебні, І. П. Сахарова, Д. О. Шепінга, А. С. Фамінцина та ін.

Проте сучасність вимагає нових підходів і переосмислення уявлень про нечисту силу в європейських та українських культурних традиціях, пов'язаних з церковною обрядовістю – православною та католицькою. Робіт, присвячених даній проблематиці, існує небагато. Багато публікацій, котрі тією чи іншою мірою стосуються цієї теми, носять характер міфологічних, історичних або культурологічних розвідок. Серед сучасних досліджень українських вчених слід відзначити: роботи В. М. Петрика й В. В. Остроухова, Ф. Євсєєва, Д. В. Базики, О. А. Порицької, С. С. Парсамова, М. Новосада, В. Мовчан та ін. Серед зарубіжних видань заслуговують уваги роботи Т. Вражиновскі (2002); А. В. Нікітіної (2006); Л. Н. Виноградової (2000); А. Є. Махова (2006) та ін.

Мета статті: за допомогою історико-філософських та релігієзнавчих експлікацій виявити найбільш поширені у класичній науці уявлення про нечисту силу, характерні для православ'я та католицизму з подальшим виходом на проблему демаркації та взаємодії у поглядах різних релігійних концесій.

Основний зміст статті. В уявленнях про нечисту силу в католицизмі латентно присутні мотиви середньовічних християнських легенд та частково грецьких і римських міфів (космогонічні, аграрні, демонічні). За означеними міфологічними образами лежить названа дослідниками (М. Вебер, К. Г. Юнг, Вольтер, Дідро, Монтеск'є) «нижча міфологія» (забобони) і зосереджена, головним чином, на куксі душ і демонів. Це – прадавні шари релігійних вірувань усіх європейських народів: культ предків, домових, ельфів, інеїстих велетнів та інших уособлень стихійних сил природи. Надалі ідеї есхатології, воскресіння і замогильного суду (А. Кун) визначили зміни у релігійних традиціях Європи. Міфологічні традиції Європи вивчалися теологами, релігійними філософами та іншими науковцями, праці яких мають релевантні щодо нашої теми імплікації: з антропологічних поглядів (М. Мюллер); ритуалістичних (Дж. Фрейзер); партипаційних (Леві-Брюль);

психологічних (К. Г. Юнг, З. Фрейд, Є. Фромм); філософських (Платон, Б. Фонтенель, Вольтер, Дідро, Монтеск'є та ін.). Домінуючою є пізнавальна матриця, без якої осягнення релігійних понять було б позбавленим філософської рефлексії.

На відміну від католицизму, нечиста сила у православних християн знаходить концептуальну інтерпретацію у поєднанні з релігійними явищами – землеробський календар, демонічні образи (від домових, відьом і лісовиків до банників і русалок) й ототожнення їх з християнськими образами святих. Після прийняття християнства у слов'ян міфічні образи поєдналися із християнськими святими (Перун – святий Ілля, Ярило – Георгій, Івана Купала – Зелена Неділя – Трійця та ін.).

Згідно з древніми уявленнями, весь світ населений духами, які уособлюють різні сили, які можуть приносити як успіх, так і насилати хвороби або смерть. Могутність духів викликає страх у прадавньої людини. Виникає язичництво, поділ богів на світлих, від яких люди очікують заступництва, і темних, чия діяльність шкодить. В процесі конструювання знання з'являються масові релігії: зороастризм, буддизм, іудаїзм, пізніше – християнство, іслам та ін. Надалі відбувається розмежування міфологічних та релігійних персонажів внаслідок домінуючого теїзму: жорстке протиставлення тіла й духа, плоті й душі, священного й профанного, земного й небесного. «Поглинання форм первісних релігійних вірувань з їх подальшим нівелюванням в традиційних суспільствах здійснюється не стільки в результаті християнізації, скільки за умов наростаючих процесів секуляризації, які деструктують як традиційний спосіб життя, так і первісні релігійні вірування» [1, с. 51].

З часом постулати християнства стали дискусійними, що у 1054 р. призвело до поділу на католицьку і православну конфесії. Історичні передумови схизми сформувалися у ранньому Середньовіччі й характеризуються появою обрядових, догматичних, етичних, естетичних та інших відмінностей між західною (латинсько-католицькою) і східною (греко-православною) традиціями [2, с. 431].

До нечистої сили належать біси, демони, підселенці. Їх мета принести максимальну шкоду людині. У всіх мешканців Європи з давніх-давен були відомі русалки (ундіни), але у різних народів під різними іменами: у німців – німфи, у сербів – віли тощо. Прадавні міфічні образи: Валькірії – ангели смерті, Хель – володарка царства мертвих, з часом приймають загальний образ відьми. У середньовічній Франції панував міф про вовків-перевертнів [3, с. 22]. Від потойбічних темних сил можна чекати чого завгодно – від дрібної шкоди і наведення страху, до підселення в людину. Католицизм безкомпромісно заявив про боротьбу з будь-якими проявами нечистої сили. «Історія екзорцизму: згідно Біблії, в царя Саула вселився злий дух, якого вигнав грою на гусях Давид.

Вигнання демонів неодноразово згадується в Талмуді. В Євангелії міститься опис безлічі випадків вигнання бісів Ісусом Христом і його учнями. У стародавній християнській церкві обряд хрещення іудеїв і язичників включав в себе вигнання з них злих духів. В середні віки екзорцизм становив частину обряду хрещення дітей. Короткі екзорцистські формули згадуються і в лютеранських обрядах. У ранньому Середньовіччі народні повір'я про демонів, які вселяються в жінок, і про наведення такими чаклунками псування на людей і худобу засуджувалися як язичницькі забобони. В XIII ст. в умовах боротьби Католицької церкви з єретиками, екзорцизм пережив друге народження» [4, с. 189]. Ключовими персонажами уособлення нечистої сили в католицизмі виступає «відьма», «диявол», «сатана», а вигнання злого духу – це знищення тіла, в яке він вселився. Незаперечним свідченням розправ інквізиції з відьмами служить історичний документ «Молот відьом». Середньовіччя породило немало сатанинських сект з чорними месаами та жертвоприношеннями, які діють і донині. У сучасній Європі, незважаючи на домінуючу роль Католицької церкви, Вальпургієва ніч та свято мертвих Хеллоуїн стали світськими святами.

Оскільки християнство не поставало як картина природи і в ролі регламентатора господарчої діяльності людини в ній, а насамперед як картина людини і міжособистісних та міжспільнотних відносин, то воно не змогло при своєму утвердженні витіснити форми первісної релігійності, які були переважно зорієнтовані на забезпечення нормальної життєдіяльності людини в природному середовищі. Ця закономірність особливо проявилася при поширенні православ'я на українських теренах і знайшла своє вираження в одночасних процесах оязичнення християнства і опрацювання язичництва [1, с. 54]. Усна народна творчість слов'ян трансформувала нечисту силу, яка може бути не лише страшною, а й смішною. Яскравими взірцями літературних творів про нечисту силу виступають твори видатних українських письменників: «Вечори на хуторі близь Диканьки», «Вій» (М. В. Гоголь); «Майстер і Маргарита» (М. А. Булгаков).

Православні своєрідно визнають наявність «нечисті». Серед стародавньої слов'янської міфології зустрічаються джерела, які свідчать, що духи були створені добрими, та від власної гордині переродилися у зло. «Хвороби бувають з двох причин: як кара Божа (тиф, холера та ін.) і бісівське підселення (пияцтво, душевні хвороби)» [5, с. 252]. Розправа над відьмами та відьмаками у православ'ї не мала такого нищівного вираження як в католицизмі, хоча історично засвідчено факти страт у XIV–XVII ст.

«В річках і озерах живуть русалки – молоді дівчата та жінки, що потонули під час купання» [6, с. 176]. В лісі може завести у глухе місце мавка – душа померлої нехрещеної дитини. О. Воропай звертає увагу на

подібність даного міфу з грецькою телонією – це теж діти, які померли без хрещення, що виходять із пекла і живуть в ранкових туманах.

Молитви про вигнання нечистої сили виникли ще у IV ст., та відповідний порядок богослужіння був складений митрополитом Київським Петром Могилою в XVII столітті на основі католицьких джерел [7]. «З Євангелія відомо, що диявол спокушував навіть Самого Спасителя. Але Він сказав нечистій силі: «Відійди від Мене сатана, бо написано: Господу Богу твоєму поклоняйся і Йому єдиному будеш служити» (Мф 4, 10) [8, с. 112].

Серед дослідників (В. М. Петрик, В. В. Остроухов, А. Ю. Григоренко та ін.) є й такі погляди, що саме Церква та її гонитва диявола підняла й зміцнила статус нечистої сили. Якщо Сатана такий могутній і виступає проти самого Бога, то й людина може звернутися до нього за допомогою. В сучасній Україні спостерігається значне зростання інтересу до модерністських форм релігійності та активізація сатанізму.

Висновки. Принципової різниці в уявленнях про нечисту силу в православ'ї та католицизмі немає. І в Європі, і серед слов'ян панувала впевненість, що нечиста сила завдає людині шкоду у різних виявах: моровиця серед тварин, неврожай, хвороби людей, наслана смерть та ін. І католики, і православні захищалися від нечистої сили Божественним заступництвом: церковними обрядами, молитвеними замовляннями тощо.

Посилання

1. Базик Д. В. Феномен первісної релігії // Конфесіологія релігії. За наук. ред. д.ф.н., проф. А. Колодного та Л. Филипович // Українське релігієзнавство / Гол. ред. А. М. Колодний. – Спецвипуск. – 2009 – 2. – С. 46–60.
2. Христианство: Энциклопедический словарь. – Т. 2.– М., 1995.
3. Демонологія: еволюція та сучасний стан: Навч. посіб. / В. М. Петрик, В. В. Остроухов. – К. Кондор, 2005. – 192 с.
4. Современная практика экзорцизма в католичестве и православии / В.Гнетий // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. – Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 2. – С. 188–194.
5. Максимов С.В. Нечистая, неведомая и крестная сила. /С. В. Максимов – Смоленск: «Русич», 1995. – 672 с.
6. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – Мюнхен: «Українське видавництво», 1964. – В 2-х т. – Т.2. – 220 с.
7. Электронное издание «Человек без границ» – режим доступа http://www.manwb.ru/articles/simbolon/mith_and_simbol/Devil_BorClin/
8. Степашкин В. А. Предания и факты. – 3-е издание, испр. и доп. – Саров: ЗАО «ИНФО», 2009. – 264 с.